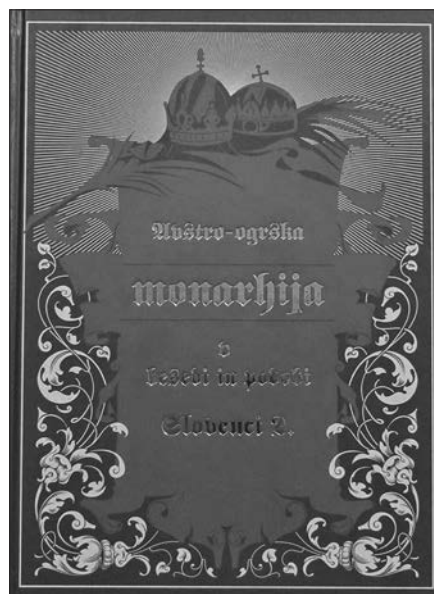

MONIKA KROPEJ TELBAN IN INGRID SLAVEC GRADIŠNIK (UR.): Avstro-ogrska monarhija v besedi in podobi: Slovenci I: Štajerska, Porabje in Prekmurje, Koroška.
Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2016, 248 str.

MONIKA KROPEJ TELBAN IN INGRID SLAVEC GRADIŠNIK (UR.): Avstro-ogrska monarhija v besedi in podobi: Slovenci II: Kranjska, Primorje.
Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2018, 318 str.

Pripadniki najvišjega plemstva, najvplivnejši politiki in drugi mogočnejši so pogosto med (častnimi) pokrovitelji velikih umetniških ali znanstvenih projektov, le izjemoma tudi med njihovi (so)avtorji ali (so)organizatorji. Habsburški nadvojvoda Rudolf – z vsemi naslovi Njegovo cesarsko in kraljevsko visočanstvo kronski princ Avstrije, Madžarske, Češke in Hrvaške – je bil ena takih izjem. Kljub temu je v zgodovinskem spominu njegovo ime povezano predvsem s tragično afero Mayerling. Tako se je imenoval lovski dvorec na Češkem, kjer sta leta 1889 v še ne do kraja pojasnjenih okoliščinah umrla prestolonaslednik, edini sin Franca Jožefa I., in njegova ljubica Marija Večera. Ali sta si sama vzela življenji ali so ju morda umorili, po skoraj 130 letih ne vznemirja skoraj nikogar več. Pešajoča obdonavska mo-

narhija takrat pred seboj ni več imela niti treh desetletij življenja, zgodovinski dogodki pa so se zasukali, kakor so se. In se, tudi če bi nadvojvoda Rudolf sedel na razmajani prestol jeseni 1916 umrlega očeta, najbrž ne bi iztekli bistveno drugače.

Večina kronistov in analitikov usod kronanih glav in njihovih najbližjih se strinja, da več kot afere in govorice ter vse, kar jim je bilo dano z rojstvom, šteje tisto, kar so v življenju dosegli. Posebno, ker so večinoma imeli v okosteneli dinastični hierarhiji le malo možnosti, da bi se izkazali na področjih, ki niso bila neposredno povezana z vladarsko hišo in vladanjem. Prestolonaslednik Rudolf, pri katerem izjemno strogi vzgoja in domača šola nista ostali brez posledic, je priložnost – da se je kot pravi mož v pravem času znašel na pravem mestu – vendarle našel.

Pravi mož zato, ker se je veliko razgledoval po svetu, bil navdušen za naravoslovje in ker je o svojih poteh zapustil številna zanimiva poročila. Pravi čas pa so bila zadnja desetletja 19. stoletja, ko je v nenehne vojne zapletena monarhija dočakala daljše obdobje miru, ko so se lahko razcvetele umetnosti in so v ospredje stopili tudi veliki kulturni projekti. Med tistimi, ki so povezali celotno monarhijo – z očitnim namenom, da bi z zbujanjem domoljubja preglasili zahteve po večji avtonomiji, pri čemer so bili najglasnejši Slovani – je bila za cesarstvo najpomembnejša enciklopedično zasnovana zbirka *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* / Avstro-ogrska monarhija v besedi in podobi. Najzaslužnejši zanj s svojo vero v znanost in napredek je bil prav liberalno usmerjeni nadvojvoda Rudolf. Bil je tudi dober organizator, saj je znal pridobiti kar 432 sodelavcev, poznavalcev različnih področij, ki so v letih 1887–1902, torej tudi še po njegovi smrti, pripravili dve jezikovni različici celote z 12.596 stranmi in 4.529 ilustracijami. Obsežno delo je izhajalo postopoma, najprej v 397 zvezčičih za naročnike, nato pa vezano v 24 zvezkih posebej za avstrijsko-nemški del in v 21 zvezkih za ogrski del večnarodne države. V njih so v besedi in sliki, glede na svojo številčnost bolj ob robu, dobili prostor tudi Slovenci.

Iz tega obsežnega gradiva sta urednici Monika Kropelj Telban in Ingrid Slavec Gradišnik izluščili izbor s poudarkom na narodopisnih temah in ga, obogate-

* Iztok Ilich, publicist, prevajalec in urednik, Trebinjska 11, 1000 Ljubljana; iztok.ilich@amis.net.

nega s številnimi sprotnimi opombami, predstavili v dveh knjigah. Prvi izpred skoraj treh let, posvečeni življenju, kulturi in gospodarstvu rojakov na Štajerskem in Koroškem ter v Prekmurju in Porabju, se je ob stoti obletnici razpada monarhije, edine državne tvorbe, v kateri so živeli skupaj skoraj vsi Slovenci, pridružila še druga, ki pokriva Kranjsko in Primorje – z Goriško, s Tržaško in z Istro.

Zbirko, sta zapisali Monika Kroepej Telban in Ingrid Slavec Gradišnik, »imajo danes nekateri raziskovalci sicer za plod pragmatičnih, imperialističnih interesov, kar z ozirom na centralno vlogo dunajskega cesarskega dvora v tistem času zagotovo tudi je.« Obenem pa je knjižni projekt zanimiv tudi z etnološkega vidika, saj izraža tedanje stanje v stroki. Posamična poglavja se ob pretežno domoznanskih izhodiščih danes berejo kot nekakšne etnografske skice, ki so tudi »zavesten poskus, da bi povzela podobo številnih področij slovenske ljudske kulture v regionalnih okvirih.« Kljub temu, sta še opozorili urednici, »je bil pomen teh prispevkov v slovenski etnologiji podcenjen in pogosto spregledan,« kar velja zlasti za nekatere že pozabljene sestavine naše snovne in nesnovne kulturne dediščine.

Ingrid Slavec Gradišnik v predstavitvi izbora iz enciklopedičnega projekta na začetku prve knjige opozarja na izvirni uvod, v katerem je pobudnik zbirke nadvojvoda Rudolf navedel poglobitve razloge za njen nastanek. V ospredje je postavil nemško jedro monarhije in veličino madžarske polovice, vendar je tudi narodno in jezikovno pestrost na ozemlju obeh omenil kot prispevek k bogastvu celote, »drage skupne očetnjave« pod habsburškim žezlom. »In kje je še država,« je navdušeno vzkliknil, »tako bogata z nasprotji v oblikovanosti ozemlja, ki v svojih mejah združuje tako čudovito naravno zgodovinsko, pokrajinsko in podnebno raznovrstnost in lahko v etnografski sestavi različnih ljudstev prispeva tako zanimive podobe ...?«

Izbor, vključen v prvo knjigo, se začne z deželo Štajersko, z zapisom Franza Hubada o življenju, šegah in povedkah Slovencev na južnem Štajerskem. Sledi poglavje 'Jezik Slovencev', v katerem Josef Šuman ugotavlja, da so vindiški, slovenski in novoslovenski jezik pravzaprav tri imena za isto stvar, v nadaljevanju pa obravnava tudi posamezna narečja. Tretje poglavje prinaša z različnimi meritvami dosežene ugotovitve Emila Zuckerhandla o fizičnih značilnostih prebivalstva – dveh plemen, Nemcev in Slovencev.

Poseben krajši razdelek z naslovom 'Onstran Donave' je posvečen Vendom v Zalski in Železni županiji, kakor jih je prikazal Valentin Bellosics. Obsežnejša je spet predstavitev Koroške. Začenja se s prispevkom Rudolfa Waizerja in Franza Franciscija 'Ljudski značaj, noše, šege in navade', to pa z ugotovitvijo, da »čudovito alpsko deželo Koroško naseljujeta dve narodni skupini, namreč Nemci in Slovenci«. Pri čemer so skrajni »Vindiši«, »to so ljudje, ki govorijo samo vindiško, redki. /.../ 'Vindiši' in Nemci prav dobro shajajo drug z drugim. V dnu duše obojih je globoko zakoreninjena ljubezen do domovine in cesarske hiše.« Razdelek sklene spis Johanna Scheinigg 'Miti, povedke in ljudske pesmi Slovencev'.

S komentarji iz svojih strokovnih področij – o slovenski ljudski oziroma materialni kulturi ter o pripovednem in pesniškem izročilu v delu *Avstro-ogrska monarhija v besedi in podobi* – so prvo knjigo sklenile Helena Ložar - Podlogar, Maja Godina Golija in Monika Kroepej Telban.

Druga, znatno obsežnejša knjiga je oblikovana po enakih načelih kot prva. Na celotno s Slovenci poseljeno ozemlje se tukaj nanaša samo prispevek Gregorja Kreka o slovenski literaturi. Urednici sta ga v izbor uvrstili zaradi povezanosti etnoloških vprašanj »z razvojem slovenske ustvarjalnosti in širšega Krekovega pomena v razvoju filološkega narodopisja pa tudi zaradi kulturno zgodovinske pričevalnosti«. Kar velja tudi za poglavje o sloven-

skem jeziku in književnosti v Istri.

Tudi uvodno poglavje v to knjigo je – tako kot v prvi – podpisal Emil Zuckerhandl. V njem primerja telesno rast, barvo las, obliko lobanje in druge fizične značilnosti prebivalcev na Koroškem in Kranjskem (urednici sta upoštevali samo te primerjave) s prebivalci drugih predelov monarhije. Njegove metode v knjigi spremljajo ilustracije, v besedilu pa ilustrirajo ugotovitve, kot na primer:

Prebivalci kronske dežele Koroške so praviloma videti kot slabše prehranjeni ljudje tršate postave. Kolikor je to mogoče razbrati s seznama nabornikov, so po velikosti podobni Solnograjcem, in so tako približno na sredini med tistimi iz Spodnje Avstrije in Kranjske. /.../ Okoliščino, da ima celovski mejni okraj glede telesne velikosti boljše rezultate kot drugi nemški okraji, gre očitno pripisati številnim Slovincem, ki pridejo na nabor v Celovec.

'Uvod v razdelek o Kranjski', 'K narodopisju Kranjske', 'Ljudsko življenje Slovencev' in 'Miti, povedke in ljudske pesmi Slovencev' sta napisala Viljem Urbas in Johann Scheinigg, sledijo poglavja 'Kočevje in Kočevarji' Juliusa Schröerja, že omenjeni Krekov prispevek o slovenski literaturi in obsežno trodelno poglavje 'Ljudsko gospodarsko življenje', ki ga je redigiral Karl Menger.

Na čelo drugega dela je postavljen podoben oris prebivalcev Primorja izpod peresa Emila Zuckerhandla: »V deželi Gorici in Gradiški drugo na drugo trčijo tri glavna ljudstva Evrope,« med drugim ugotavlja in nadaljuje: »Večino prebivalcev, 63 odstotkov, tvorijo Slovenci, 36 odstotkov je italijanskih Ladinov, le 1 odstotek pa Germanov ...« Raziskava o barvi oči, las in polti pri šolarjih v Trstu in Istri – »mozaiku narodov, v katerem prevladujejo slovanski in romanski elementi«, pa je avtorju pokazala, da se je:

v mestu Trst med 1000 šoloobveznimi otroki čisti plavolasi

tip pojavil 133-krat, v slovenski okolici pa 171-krat, čisti rjavi tip pa v mestu 357-krat, v okolici pa le 219-krat. /.../ Tržaški in istrski Slovani kot tudi Ladini imajo roke krajše kot noge, Tržačani, Rovinjšani in Lošinjeci sploh najkrajše. Čiči pa najdaljše ...

Itn. Tudi ta razdelek se nadaljuje z narodopisno obarvanim poglavjem, ki ga začenja zapis 'Ljudsko življenje na Goriškem in Gradiškem'. Njegov avtor je Franz grof Coronini-Cronberg, med drugim zastopnik goriškega okrožja v dunajskem parlamentu. Velik del pozornosti je namenil nesnovni dediščini, ki se je ohranila zlasti v pripovedkah, bajkah, legendah in drugih oblikah besednega izročila. Pa tudi v njegovem času še živim šegam. »Kmečko prebivalstvo je zelo verno,« piše:

kar pa ni ovira, da ne bi praznikov v Furlaniji in onkraj Gorice že globoko na slovenskem območju praznovali s posvetnim, pogosto celo pretiranim veseljem. S pravo strastjo se predajajo plesu na takšni šagri, kamor se od daleč naokrog zliva številno ljudstvo. /.../ Resnično razveseljivo je, da se ob naporih, pomanjkanju in trdem delu, ki mu ga nalaga usoda, ohranja nagnjenje k zabavi in odprtost za veselje, ki ga ta prinaša; ob-

žalovanja vredno pa je, da se v številnih krajih plesne zabave vse preveč množijo in postajajo izvor moralne in gospodarske pogube. Priprave ne ples in njegove boleče posledice ukradejo marsikateri dan dela, ki se ga mladina zlahka odvadi ...

Značilnosti ljudstva v okolici Trsta je orisal Peter Tomasini. Slovincu, »našemu mandrijeru«, je pripisal, da:

sta globoko v njegovem srcu zasidrani trdna vera in iskrena pobožnost. Ko v njegovi župniji zazvoni avemarija ali navček, prekine pogovor, odloži delo; sleherni odkrije glavo in moli. /.../ Naš mandijer je tudi skromen človek ... Med tednom je zadovoljen z joto, fižolovo juho s kislim zeljem z nekaj krompirja ali s polento; ko mu njegov koledar kaže zapovedane praznike, si lahko privošči kaj boljšega ... Ni zelo zgovoren in le redko preklinja. Kadar to stori, rad verjame, da se potem začne pripravljati nevihta ali toča.

Izbrana besedila je prevedla Alenka Novak, avtorja večine črno-belih ilustracij s prizori iz vsakdanjega življenja in prazničnih dni, prikazi noš, šeg in navad pa sta bila Jurij in Janez Šubic. Med drugimi slikarji pri portretih znamenitih Slovencev prevladujejo risbe Johanna Knechta, narodopisne

posebnosti in značilnosti narave in arhitekture po posameznih pokrajinah pa sta največkrat upodobila Felician von Myrbach in Hugo Charlemont.

Na konec drugega dela sta urednici za bolj celovito razumevanje namena in pomena zbirke kot dodatek vključili celoten uvod nadvojvode Rudolfa iz leta 1887. Janez Bogataj je na koncu v komentarju, ki se nanaša tudi na prvo knjigo, postavil v ospredje povezovalno idejo celotne monumentalne serije: krepitev samozvesti in moč splošne ljubezni do domovine, ki jo je spodbujal nadvojvoda Rudolf.

Večidel naklonjen sprejem bralcev in pohvale zbirke seveda niso mogle zastaviti kolesja zgodovine. Je pa, lahko dodamo, zlasti v strnjeni obliki, ki nam je zdaj na voljo, zanimiv in koristen pogled v preteklost iz današnje perspektive. Iz časa, ko smo priča usihanjju vednosti o razmerah in razmerjih, v katerih je slovenski politični in kulturni program dosegel točko, ki je omogočila oblikovanje nacionalnega programa z osamosvojitvijo kot njegovo uresničitev. Zato je povabilo k branju ali vsaj občasnemu prelistavanju obeh dragocenih knjig – kljub drugačnim poudarkom in ocenam obravnavanih opazanj v poznejši slovenski etnološki in drugi strokovni literaturi – še vedno aktualno in poučno.